

Suomen verbistä piintyä ja eräistä sen synonyymeista

Yleisellä *piintyä* -verbillämme (A) on osittain nykyisessä tai vanhemmassa kirjakielessäkin, osittain kansanmurteissa kuusi muuta muoto-opillista toisintoa, jotka myös merkitykseltään ovat lähellä toisiaan: *pintyä* (B), *piintyä* (C), *pintua* (D), *piityä* (E), *piittyä* (F) ja *piitua* (G). Seuraavassa tarkastamme näitä sanoja kutakin erikseen aluksi esitellen niiden merkityksiä ja levinneisyyttä¹ sekä sen jälkeen hieman pohtien eri johdannaisten keskinäisiä morfologisia suhteita ja etymologiaa.

A. Piintyä

1: 1) 'Tarttua lujasti, syöpyä (esim. savi tai noki tai terva puuhun, lika tai muu tummuus vaaleaan vaatteeseen), kiinnittyä (esim. pihka johonkin pintaan, kasvin juuret maahan)'. »Kyl tua pask (= lika) o niim piintyny noihi roitehi ete niit ikä enä puhtaks saa» (PyhR²); »Toi pihka on niin piintyny kässiini ettei se lähle velellä eikä saippualla» (Tamm); Koetin kiskoa omenapuun taimia paljain käsin irti, »mutta ne on jo niin piintyny maahan kii ettei niitä enää vähällä yls [!] saa» (Hum); Jos ruuvi, korkki, luukku tai jokin muu auki vedettävä ei oikein irtoa, sanotaan: »Ompas se piintynt!» (Lappee); »Lika om piintynyj jotta saako sitä milläp pois» (vaatteesta, Nmo); Vaateen tahrannut likaläikkä joskus »piintyy siihen kiini», niin että sitä on vaikea poistaa (Kitt); Lika piintyy vaatteeseen (Kemi).

1: 2) a: »Likaantua, tummua (liian, muun tahmeuden tai värin syöpymisen tai tiiviin takertumisen vuoksi)'. »saunan laverilla, kiiltävän mustaksi piintyneellä» (S. Ijäs, Kalastaja 1934 s. 4, Nykysuomen sanakirjan kok.); »piintyvät pikarin laiat, tuopin korvat tummenevat» (Kanteletar 1: 156); »Laatti o niim piintyn ete sitä ene saa millä valkoseks» (Vehma); Piintyneeksi tulee esim. kauan ulkona ollut puuastia tai liian kauan käytetty vaate (Heino); »Sen naama ol nii likain että s-ool jo iهران piintynne» (Kym); Likaantunut vaate on pestävä heti, ennen kuin se ehtii piintyä (Risna); Kauan pesemättä käytetty puinen piimäastia piintyy (Kuort); »Se-un tuo hame niin piintyny paskan kans (= liasta) että kyllä siitt-ei hevillä saa puhasta» (Sie);

¹ Murresanojen levinneisyyttä osoitetaan tässä luettelemalla eri alueilta muutama tyypillinen esimerkki, jotka samalla havainnollistavat kunkin verbin merkitysvivahduksia ja faktillisia konsosiaatioita. Lähteenä on, milloin ei toisin mainita, Sanakirjasäätiön arkisto.

² Pitäjännimien lyhennyksistä ks. Vir. 1950 s. 427—8.

b: Huomattakoon nykyaikaisen tekniikan kielenkäytöstä tähän liittyvä seuraavanlainen esimerkki: »Tahko saattaa olla piintynyt, s.o. metallilastuja on tarttunut tahkoon niin paljon, että sen huokokset ovat tukkeutuneet ja tahkojyväsiellä ei enää ole leikkaamismahdollisuutta» (Valkola, Tahkoaminen, 1923, s. 64, NS:n kok.).

2: 1) 'J ä ä d ä p y s y v ä k s i, s y ö p y ä t a v a k s i, m u o d o s t u a t o t t u m u k s e k s i'. (Kirjakielestä:) »piintyneimmästi kansallinen hengentuote saattaa saavuttaa ehdottomimman kansainvälisen tunnustuksen» (Sakari Pälsi, Pellervo 1935 s. 112, NS:n kok.); »piintyneet ennakkoluulot, mielipiteet, tavat», »piintynyt vika», »päähänpiintymä» = 'fiksi idea', »Halutaan repäistä kodit pois sukupolvia vanhoista, totutuista *piintymyksistään*», »*piintyneisyys* vanhoihin kaavoihin» (NS:n kok.). (Murteista:) »Se tauti on niin piintynyt, tuskin se siitä paranee» (Loi); »Tauti piintyy parantumattomaksi jos sitä ei aluusa hoileta» (HKyr); »Ei sen miähen päätä riivattukan käännä kun se asia on siihen niin kovin piintynyt» (Lempä); »Sie hoija se yskäs aikanaa, enneku se piintyy keuhkokuumeeks!» (Saari); »Pittää lopetoo se kylällä juoksu ennen ku kerkii piintyy tavaksi» (Ruske); »Kyllä ne o semmoesia ne semmoeset tauvvit että kehenkä ne oekeem piintyy ni mukkaasan ne ottaa» (s.o. vievät hautaan, KanN); »Paha ku piäsöö immeeseen oekeen piintymään niin sit ee hevillä sua poes» (PieV); »Mikä vaeva se piintyy mihinnii» (Kong); »Jos hevoshen pääsee oikeen piintyhön joku paha tapa niin sitä on paha saaja siltä jäämhän pois» (Käl).

2: 2) 'T o t t u a, m u k a u t u a, v a k i i n t u a'. (Kirjakielessä yleisiä ilmauksia:) »piintynyt vanhapoika, p. juoppo» (NS:n kok.). (Murteista:) »Se heone o semseks piintynn et se kulke valla oikkia pualt tiät» (LapTl); »Ei se enä juamast lakka, se o sihe niin piintynyt» (Nou); »Se o niim piintynys sihe yksnäisse vanhampoja älämä ette se siit ossa änä luappu» (Kaar); »Mää olen tähän maitokuskin virkaan piintynyt etten saa ennää lakattua» (Loi); »Toi Maija on jo piintynyt vanhapiika» (Erä); »Piintynne vanhapoika» (Kym); »Se kö [!] piintyy elämää sillä konnulla ni ei sitä sua ajamallaakaa pois» (Pari); »On se nii piintynnä siihe työhösä ettei se muuta ossoo tehä» (Konn); »piintynyt viinamies» (Keu); »piintynyt tupakhin» (Laih); »niin piintynyt visukinttu ettei se hevillä markkaa luovuta» (Him); Kunnalliskodissa kauan olleet ovat sinne »piintyneet» (Sot); »piintynyt poikamies» (Sall).

2: 3) 'M i e l t y ä, r a k a s t u a' (= C 2: 2, E 5). »Koira on piintynyt talov väkkeen» (Koke); »Se on niin siihen pahhuuksen pojaan kolpuuriin piintynyt ette se ennää erota ossaa» (Lempä); »Se meirän Kalle on niin piintynyt koto-olloons ettei se malta paljon kyllään lähtee» (Virr); »Kyllä toi Heikkikin om piintynnys siihen muijaansa» (= 'kiintynyt', nim. kun

vielä vuosia vaimon kuoleman jälkeen hoitelee hänen hautaansa niin helästi; Hat); »Ne ol nii piintyneet toisihee et niist ei saant millää erroo» (tyttö ja poika, jotka myöhemmin menivätkin naimisiin; Muol); »Terväh (= pian) se koiru iżändäh piindyy» (Salm, Pohjanvalo SMS II); »Piintynnä kuj Juan veihtteesäk» (sananp. esim. miehestä, joka ei raski luopua tavaras-taan; Kiih); »Se olj niim piintynä minnuu että se kulok aena minum mukanae» (= 'ystävystynyt', nim. koira; KanN); »Kyllä minnuum piam pienet lapset piintyy» (Viit); »Se on siihen nim piintynnyj ja rakastunnu ettei se siit oh hennonul luopuva» (Jäms); »Niin piintynyt tyähönsä jottei muista yhtään kattua ympärillensä» (Laih); »Tenavat piintyy niin äiteehinsä jottei hetkeksikää ne jäisi erillensä» (Avus).

3) 'K u i h t u a, l a i h t u a'. »Kute saa ruakka tarppekses et piintyvä — menevä huanoks ja laehaks» (Myn); »Se o niim piintyny (sanotaan) ko elukk oikke laeh oo», myös surkeaksi laihtunut huonon miehen vaimo on »piintyny» (PyhR); »Mikä mahta sitä last vaevat ko se o niim piintyny näköne?» (KarTl); Vanhasta hevosesta: »Se on jo niim piintyny» (ettei siitä enää tule eläjää; Maar); »Kalle-vainaan mukulat on nim paljo kärsiny nälkää et ne on piintyneit, ettei niit ennää lihhoomaa saakkaa» (Nak); Ihminen tai eläin voi olla taudin johdosta »niin kuiva ja piintyny ko pinta-tikku (= 'pintapäre') ettei siinä ole mukko luu ja nahka» (Koke); »Piärisit sinäkin mutta mitäs piintyneen p . . . eestä lähtee!» (Tot); »Ohora on aiva piintyny» (= 'pysähtynyt kasvussaan), »Se varsa on niin piintynysen näköö-nen» (kasvussaan pysähtynyt; Jal); Akka »oli jo niim piintynyj ja hoihtunu ennekum parempaa ruakaa sai» (että kuoli; Nmo). — Johdannainen *piin-nyttää*: Paha mies voi »piinnyttää» vaimoansa, tauti ihmisen, nälkä kotieläimen jne. (PyhR); »Sen (huonoruokkoisen hevosen) oj jo näläkä niim piinnyttäny» (ettei se jaksaa enää mitään; Isoj).

B. *Pintyä*

1) 'L i k a a n t u a' (= A 1:2). »Lasten vaatteet pintyy kun ei ole saipuaa», »Kyllä sillä on pintynyt pinta» (Pud).

2:1) 'K u i v u a'. »Kengät pintyvät», niin etteivät mahdu jalkaan (Lapu).

2:2) 'E h t y ä (lehmästä)'. Renvall: lehmä pintyy = 'vacca lacte deficit'.

3) 'K u i h t u a, l a i h t u a' (= A 3). Ihminen »pintyy» huonolla ruoalla (Lapu).

4) 'K a m a r o i t u a, s a a d a p i n t a a'. Lönnrot: pintyvät pika-

rin laidat = 'bli tjocka af hårdnad orenlighet, öfverdragna med smutsskorpa;' »Maa alkaa pintyä, jo noisoo nurmi kazvamaa» (Soikkola).

5) 'H i d a s t u a'. Lönnrot: työ pintyy = 'arbetet går trögt, lamt'.

6) 'J ä ä d ä p y s y v ä k s i' (= 2:1). »S-oon niin pintynyt tauti ettei se enää paranev vaikka noituus» (Lapväarti).

7) 'T o t t u a' (= A 2:2). »Toi (aviomies) on niij jo pintyny siihen tapaan että kaikki passataan eteen» (Mou).

C. *Pinttyä*¹

1:1) 'T a r t t u a' (= A 1:1). »Juur' ominainen heillä raakuuskin / On vallalla ja paksuks' pinttynynnä / Kuin karsta, jot' ei kaapia voi pois!» (Oksanen, Säkeniä, 1898, s. 141, NS:n kok.; vrt. myös B 4); »Pirttihimme pinttynyt pimeä yö / Päivän voittaa» (ibidem 31); ». . . ihmesaippuaan, jolla lähtee pinttyneinkin lika» (Kirjapainotaito 1937 s. 325, NS:n kok.); »tavattoman pinttynyt lika kourissa» (Auni Nuolivaara, NS:n kok.); »Toi on oikeem pinttynyt paskaa, ei näit purkei ol äkkiim pesty» (Sam); Lika on tarttunut kiinni, »pinttynny» (Haus); »Lika pinttyy jotta se ei lähe pesemälläkää pois» (Pari); »Hapa maito olj pinttynt nii kovast astia reunoj jot puhtoaks sitä ei soa milleä» (Sak); »Lika olj pinttynä» (kauan pidettyyn paitaan; Kite).

1:2) 'L i k a a n t u a, t u m m u a' (= A 1:2). Paljon yleisempi kuin edellinen. »tammea, joka suolaisessa merivedessä liottuaan oli pinttynyt tummaksi» (Ilmari Manninen, NS:n kok.); »Tuopin korvat tummenevat, pinttyvät pikarin laiat» (Kanteletar 2:18); »Pes ny aikanas se klänninkis ennen ko se kerkke niim pinttymä ete sitä ene puhtaks saakka» (Vehma); »Tää permanto on niim pinttynny ettei tät saa puhtahaks millää» (Kym); »Ne (nim. »lakit») ei soanniet ollakkoa pinttynynneä, niijje pit ollav valkiat (Lemi); Paimenpoikain jalat »pinttyit» kesän mittaan mutasoissa tarpoessa (Sak); »Nii o toas pinttyniet kyntömiehii paijat» (Räi); Kun puuastiassa säilytetään kauan samaa ainetta, esim. hapanpiimää, astia »pinttyy», niin että se muuttaa muunkin siinä pidettävän ruokatavaran piimän makuiseksi, vaikka astiaa kuinka pesisi (Sor); »Näm on nygöi pinttynyöd moiziks mustiks» (vaatteet; Imp); »ëihän se (maalaamaton lattia pyyhkimisestä märällä rätillä) viisastus yhtääk, se enemmäm pinttyés vuan» (Kiih); »Siltä nuo käit pinttyy semmoseks kun se-i pese niitä millonkaan» (Lip); »Ompas sinula pinttynyt paeta» (KanN); Lattia voi pinttyä niin, että se ei parane pesusta

¹ Tämän verbin kantasanaksi muodoltaan sopiva deskriptiiviverbi *piintää* 'juosta, pinkoa (varsinkin pakoon)', jota sanakirjamme eivät tunne mutta jota kirjakielikin sentään näkyy jonkin verran käyttävän, on ilmeisesti eri alkuperää.

vaan on maalattava (Kiur); Huonosti pestyt alusvaatteet voivat olla pinttyneinä kuin »variksen harmaita» (Keu); »Ompas sulla noamat pinttyynnä niil likaseks ettei niistä taija puhasta tullakkaa» (PyhOl); »Se-un nävökäs jo tuo Marin uusi vyölinäki, niim pinttyyny kun ei viiti kunnolla sitä pestä» (Muh); »pinttyö» = tummua vanhuuttaan (esim. vaaleista kankaista) tai esim. savuttumalla (kuten ikkunaverhot; RisJ). *J o h d a n n a i s i a :* *pintyttää:* »Et soakkaa nyt p. paitaas, muutakkii se viikom peästä!» (Pari); »Ei pidäs sobii pintyttiä piäl moizeks» (Imp); *pinttiintyä* = 'pinttyä liasta' (KanN).

1:3) 'K u i v u a , j ä h m e t t y ä' (= B 2:1). »näkyv selvästi sulan diaba[a]simagman kuumuuden vaikutus: hiekkakivi on läheltä rajaa pinttynyt kovaksi, 'lasimaiseksi'...» (Pentti Eskola, Satakunta V, 1925, s. 311, NS:n kok.); »Posliinia tehdään sekoittamalla... maasälpää... posliinisaven... kanssa ja kuumentamalla seosta niin korkeassa lämpötilassa, että aine osittain sulaa eli pinttyy kovaksi» (sama, Yleistaj. geologia, 1924, s. 11, NS:n kok.); »Ku s-oov vattanahka kyllä pinttynynn ni se pamahtaa halaki» (Nmo). Tähän kuulunee sellainen puheentavan luonteinen käytäntö kuin: »Ei vaikka pinttysj!» (sadattelu, merkitsee jotain sen tapaista kuin 'vaikka jäisi siihen paikkaan kuin kivettynyt'; Asi), »Et sinä sitä saa vaikka pinttysit» (puheent., vanh.; Län). »Pahanapaisuus parannettiin... 'myllynpiellä,' jota saatiin myllynakselin ympärille pinttyneestä voiteesta» (Ahti Rytönen, Tuohitorven mailta, 1933, s. 14, NS:n kok.). Rinnakkaisjohdannainen: *pintettyä.* »Kyllä mua tällaisessa auringossa pintetty» (= kovettuu; Risna).

1:4) 'P a a t u a (ihmisestä)' (= D 1:2). »pinttyä» (Uta).

2:1) 'J ä ä d ä p y s y v ä k s i , v a k i i n t u a' (= A 2:1). »pinttynyt»: »Pastori Valtarin p., vanhoillinen, isiltäperitty maailmankatsomus» (Eino Leino, Suom. kirjailijoita, 1909, s. 238, NS:n kok.); »Oraakkeli, p. naukumestari 'Ryynekreenin' päiviltä» (Ilmari Kianto, Papin poika, 1928, s. 57, NS:n kok.); »p. harhaluulo», »P. vanhapoika» (NS:n kok.); »Kullakin on omat pelkonsa ja päähänpinttymänsä» (NS:n kok.); »oikein pinttyny vanhapiika» (Loi); »Se tauti on nim pinttyny siihen likkaan (= tyttöön) ettei se lähle millään pois» (Oriv); »Sellaista se o jot jos mikä tapa pinttyy kerra kenne peähä ni ei sitä pois soa vaik mikä ois» (Räi);

2:2) 'T o t t u a' (= A 2:2). »Se on tohon tupakkiin niin pinttyny ettei sitä voi jättää» (Num); »On se siihen juopotteluun pinttynä» (Maan).

2:3) 'M i e l t y ä , k i i n t y ä' (= A 2:3). »Se ku kerra siihe pintty (tyttö poikaan), se ei siint voint eretä mitekeä» (Lemi); »Tuo hevone o nii pinttynt ihmisee jot se ois ain peräst»; Pojan ja tytön sanotaan olevan pinttyneitä toisiinsa, kun näyttää siltä, etteivät enää eroa (VuoR); »Nuo lapsetkii ko o pinttyneet toisiise, niihe pitäs olla ain yhes telmämäs» (Jää).

3) 'K u i h t u a' (= A 3, B 3, D 3: 1, E 3). »Miksei siinä pinttynys sitte!« (kun ei saanut kunnolla ruokaa; Nmo); Kun lehmä on laiha ja huonosti lypsää, sanotaan: »Se on niim pinttyny nottei se lypsäkkää»; »Se (vaimo) on niim pinttyny nottei se saa enää tenavaakaa» (Kuort); »Meijem meez om pinttyynd (= käynyt laihaaksi) nigu silakka» (Soikkola).

4) 'K y l l ä s t y ä'. Yksi ainoa tieto: »Kun sille oikein antaa ruakaa, kyllä se viimeen pinttyy» (Ika).

D. *Pintua* (ja ? *piintua*)

1: 1) 'K u i v u a, k o v e t t u a' (= B 2: 1, C 1: 3). Renvall: *pintua* = 'induresco ut argilla in sole, obduresco ut lignum'; Lönnrot: savi *pintuu* poutakesänä.

1: 2) 'P a a t u a' (= C 1: 4; vrt. E 2: 2, D 1: 2). Lönnrot: *pintua* pahuudessa = 'förhäradas i det onda'.

2) 'E h t y ä (lehmästä, = B 2: 2). Renvall: lehmä *pintuu* = 'vacca lacte deficit'.

3: 1) 'N ä ä n t y ä, k u i h t u a' (= C 3). Vain vanh. Agricola: Sinun lapses olit *piindunuet*, he macasit caikilla Cadhuilla, ninquin yxi paulattu Metzehärke... (III 502, Jes. 51: 20; ruots. 1540—41: Tijn barn woro försmechtadhe, the lågho på alla gator såsom en besnerd skogs oxen...; suom. v. 1933: 'Tajuttomina makasivat sinun poikasi, niinkuin antiloopit pyydyshaudassa'...; ransk. 1946: 'Tes fils en défaillance gisaient à tous les coins de rues'); Juslenius: pinnun -dua = 'deficio', 'tager af, försmächtar'; Renvall: 'viribus deficior, consumor', 'schwach werden': *pintunut* lapsi = 'infans viribus confectus'.

3: 2) 'N ä ä n n y t t ä ä, k u i h d u t t a a'. Agricola: O iosca teme eleme lackasi, ia sangen pijan loppuis, Epeleue Eleme, Sockia eleme, Surckia eleme, Jonga nesi paijsutta, Murhet pinauat, helteet quiwauat, Ilmat serckeuet, Roghat pullistauat, Pastot *piintuuat*... Surut culuttauat... (I 543). Tämä Agricolan verbi voidaan ehkä tulkita tarkoittavaksi myös ääntämystä *piintua*. — Nykymurteista ei ole tietoja tapauksista D 3: 1 eikä D 3: 2.

E. *Piityä*

1) 'T a r t t u a, s y ö p y ä' (= A 1: 1, C 1: 1). »Noki on piityny saunan seiniin ja kattoon, tarttis koittaa niitä pestä oikein lippeen kansa» (Kok); »Lika ja ruappa oli niihii (housunlahkeisiin) nii piityny» (ettei tahtonut pestessä saada puhtaaksi; Ahl); »noki piitynny seiniin» (sisäänlämpiävässä saunassa; Pad); Vaatteet on pestävä, »ennenkun niihin lika piityy kiini»

(Kite); »Se kun tuo ohake oikein pellolle piityy niin sitä ei soa pois millää» (Pol); »Lika om piityny» (vaatteeseen; Nmo); »Aivan piitymälika» sanotaan olevan esim. kauan pesemättömänä olleen lapsen kasvoissa (Pul); »Ei tuo kitti lähe pois ilman puukkoa, on se niin piityny» (AJär).

2: 1) a: 'K u i v u a, j ä h m e t t y ä' (= B 2: 1, C 1: 3, D 1). Kirjakkielessä »piityminen» = 'silifikaatio, kivien ja kuolleiden organismien impregnoituminen pihapolla ja peittyminen siihen' (Iso Tietosanak. XII, 1937, s. 127); »... rauhoittavat kansallispuistoksi... metsän, jossa piityneet rungot saattavat olla 60 m pitkiä» (Palmgren—Salovaara, Luonnonsuojelu ja kulttuuri, 1922, s. 81, NS:n kok.). Murteissa: »Piityneetkin piipunperät, / Vanhat karstat kaivelevat / Poika parat poskihinsa» (PyhOl:ltä kotoisin ollut kansanrunoilija Elias Tuoriniemi teoksessa Kahdeksantoista Runoniekkaa, 1889, s. 167); Puuro, joka jää pitkäksi aikaa liitalle, »se piityy siellä» (Tyt); Rauta piityy sen kovemmaksi, kuta useammin sitä karkaisee (Kite); »Se piityy niin kovaks» (esim. säilötty liha vanhetessaan; Kong); »Kyllä ne kestää tervan kans piityneet kengät» (Uta); »Tottapa ne löylyn kansap piityy ne seinät» (niin että kipinä ei tartu helposti savusaunan sisäseinään ja sisäänlämpiäviä saunoja sen vuoksi harvoin palaa; Sot); »Tuo savi on niin kovaksi piityny ettei sitä saa» (irti; Puo); »piityny» on puu, joka on kuivunut hyvin kovaksi ja tiiviiksi (ATor).

b: Huom. erikseen (vrt. A 1: 2 b): »Päeväm paesteilla viikatej järvi- niityllä piityy» (= »liimottuu», so. 'pikeytyy'; RisJ); »Tämä massiini (= ompelukone) om piitynyt ettei tätä jaksap polokia» (Uta).

2: 2) 'K o v e t t u a t. j ä y k i s t y ä h e n k i s e s t i, k a r a i s t u a' (vrt. C 1: 4, D 1: 2). »Piity niin ette tullu puhe suusta — kais se asia koski kovasti» (Vilj); »Se-uv vanaha piitynyk kyllä se kestää sem minkä toenenni», »Ei se pelekää joka on oekeem piitynyj ja paatunu» (Uta).

3) 'K u i h t u a' (= A 3, B 3, C 3, D 3). »Orraatkin on niin piityneitä kun ei yhtään o satanu» (Tamm); »Matintaloon lehemät aiva piityy kun on niin huono ruoka» (KauJ); »Must oli nälijän kans piityny aiva tuntemattomaksi» (Isoj).

4) 'J ä d ä p y s y v ä k s i, v a k i i n t u a' (= A 2: 1, C 2: 1). »Erehdykset piityvät ennakkoluuloiksi»; »Siihen vakaumukseen hän sitten piityykin» (NS:n kok.); »Vei täältä kirveen (lainaksi) mutta sinne se on piityny», »Tytöt meni kylään ja sinne ne on piityny» (Lempä); »Se on siihen nim piityny» (väärään käsitykseensä vakautunut; Oriv); »Poika on »piityny nii tuoho viinan juontii» (Jää); »Sitä kun alti hikoṽvaa, vähä jähähättää, siitä se vuan yskä piityy» (so. nuha tulee pysyvämmäksi), Eräillä sylkeminen »se on niim piitynnä tavaks; Kiih); »Kyllä se vika polovessa piityy syvälle» (pt., PieJ); »Piäs tuo poeka tähän meille piitymään niin eihän se

osoo ennee poes lähtee» (PieV); »piitynyt tupakkamies», »p. vanahapiika», »Se piity tuoho istumaa» (vieras penkille), »pahhuuteem piitynnä» (Kong); »Jokka sielä Malurissa oikeim piity olemaa ne sinne joka kesä menivät» (Hai); »Piitynyj ja poatunus siihen hupsuuteensa» (RisJ); »S-on piitynyt vanhapiika» (Pel).

5) 'Mieltyä, ystäväiä' (vrt. A 2:3). Lammas, jolle olin antanut leipää, »se niin piity minnuu jotta aina kulkoo miun jälestä» (Uuk); Rakastavaiset »piityvät» toisiinsa (Eno); »Kyllä mejän koira on kovasti piitynnä pyssyy ja pyssymiehee» (Kars); »Piitynyt siihen kun Hokka akkaansa» (rakastunut: Jäms).

6) 'Yltyä, kiihtyä'. Jos sairasta ei ajoissa lääkitä, niin tauti »piityy pahemmaksi» (Kite); »Se kun piity kovalla kulukulla huutamaa vihassa enemp ku kerkiskää» (Nil); »Siitä piity toas pouvviks», »Musikka kum piity huutamaa» (Ään).

F. Piittyä

1) 'Likaantua, tummua' (= A 1:2). Pesussa puhdistumattomat vaatteet »n-oon nii piittynnehii ettei niit ilkiä ulus panna kuivuhka» (Kym).

2) Johdannainen *piityttää* 'kovettaa' tjs. (vrt. E 2:1). »Räkä piitytti kaik ruvelle» (lapsen kasvot, »pikiinnytti»; Säkk).

3) 'Jäädä pysyväksi, vakiintua' (= A 2:1, C 2:1, E 4). Tauti on saatava parannetuksi, ennen kuin se ehtii piittyä (Län); »piittynyt luulo» (Ika); »Vatsatauti ku piityy ni se tappaa» (UusVI); »Ei sitä sua liikkeelle, se on siihem piitynnä» (Ilo).

G. Piitua

Vain yksi tieto: »piitunu» = 'kuihtunut riittämättömästä ravinnosta' (Laih; vrt. A 3, B 3, C 3, D 3:1, E 3).

Kaikki edellä mainitut johdannaiset rajoittuvat tietääkseni vain oman kieleemme piiriin (johon luen myös inkerois- ja aunukselaismurteen).¹

Ovatko esiteltyt seitsemän, äänteellisesti jonkin verran toisistaan eroavaa

¹ T. I. ITKOSEN SUSA 32:3 s. 28 tekemä rinnastus: sm. *piintyä*, *piintyä* ~ luulajan-lapin *paddu* 'schmutzig werden', ei voi pitää paikkaansa, sillä myöhemmät muistiinpanot osoittavat, että tuossa lapin sanassa on ensi tavussa ns. heleä *a*, joka ei voi vastata suomen *i*:tä. Huom.: *päddut* 'bli nedsmord, nedsölad av något' (H. Grundström, Lulelappsk ord-bok, 1948—50). Merkityskin poikkeaa siis suomen sanoista melkoisesti.

mutta merkityksiltään lähekkäistä verbiä keskenään etymologisia sukulaisia? Vastaisin tähän kysymykseen eräin varauksin myöntävästi, olettaen että nämä verbit ovat kaikki suoraan tai välillisesti *pii* -substantiivien johdannaisia.

Muoto-opillisesti voidaan suhdetta *pii*: *piintyä* (A) verrata sellaisiin johtopillisiin tapauksiin kuin *muu*: *muuntua* (Ganander: »muundua» = 'förändras i ansigtet', 'facie mutor'), *puu*: *puuntua* (Gan. = 'puutua', 'domnar', 'rigesco), **myö*: *myöntyä* (Gan. = 'flector in obsequium, cedo, concedo'). Suhteisiin *pii*: *piityä* (E) ja *pii*: *piütua* (G) ovat rinnastettavissa esim. tutut johdannaistapaukset *jää*: *jäätyä*, *luu*: *luutua*, *puu*: *puutua*, *maa*: *maatua*; ja suhteeseen *pii*: *piittyä* (F) esim. sellaiset niinikään yleiset tapaukset kuin *muu*: *muuttua*, *pää*: *päätyä*.

Tyyppit *piintyä* (B) ja *piintyä* (C) eivät voi, kuten jo niiden sekainen levineisyys yhtä hyvin itä- kuin länsimurteisiin osoittaa, selittyä sellaisiksi alkuperäisen pitkävokaalisen toisinnon lyhentymiksi kuin murt. *hahla* < *haahla* (< germ. **hāhlō*), *mähnä* < *määhnä* (< **mädāhnä*) jne., joissa ensi tavun pitkävokaalisuus edustaa alkuperäistä ja itäistä, lyhytvokaalisuus sekundääristä ja läntistä tyyppiä (ja joista enemmälti esim. SUST 67 s. 120—). Katsoisinkin, että näissä (B- ja C-) tapauksissa lyhytvokaalisuus on analogista ja on aiheutunut näiden verbien käsittämisestä *pinta* 'yta, yttre hud, hy' -substantiivien johdannaisiksi. Tähän viittaa selvästi *piintyä* -verbin merkitys (B 4) 'kamaroitua, saada pintaa', joka ei luontevasti selittyisikään kantasana *pii*. Samaan suuntaan viittaa niinikään se seikka, että on olemassa varsinaisia *pinta* -substantiivien johdannaisia, jotka merkityksiltään muutenkin liittyvät edellä käsiteltyihin: Konginkankaan murteen *pintaantua* 'mustua, harmeta (puuaineksesta puhuen)', Säkijärven *pinnettyä* 'mustua (esim. pirtin seinän pinnasta)' ja sama-asuinen Mäntyharjun *pinnettyä* 'nurmettua, käydä kedoksi (kaskesta)'. GENETZ SUSA 23: 11 s. 2 oletti *piintyä* ja *piütua* -verbejäkin suorastaan *pinta* -substantiivien etymologisiksi sukulaisiksi (morfologisina rinnakkaistapauksina suhteet *riista*: *riistää* ja *kiista*: *kiistää*, joiden mukaan hän oletti *pinta* -substantiiville muinaista kanta-verbiä **piintää*) rinnastaen ne kaikki unkarin verbiin *fed* 'peittää'. Tämä yhdistelmä ei kuitenkaan voine pitää paikkaansa, kuten PAASONEN FUF 6 s. 120 osoitti. Sinänsäkin on sitä paitsi olennaisesti vain yhteen ims. kielen rajoittuvan verbin rinnastaminen oikopäätä ugrilaiseen vastineeseen metodisesti varsin arveluttavaa.

Jonkinlaisen analogian vaikuttamaksi täytynee edellyttää myös *piintyä* (F) -johdannaisen vartalonloppuista geminaattaklusiilia. Viitattakoon vain niihin lukuisiin vastaavanlaisiin tapauksiin, joita olen luetellut SKRK I 56. §, sellaisiin kuin *lantua*: *lanttua*, *kintere*: *kinttu*. Samaa on sanottava vastaa-

vasta geminaatasta asussa ?*piintua* (D), mikäli asianomainen Agricolan grafeemi on tulkittava näin ääntyväksi.

Johdannaisen *piitua* (G) takavokaalisuus ei ole mitenkään oudoksuttavaa, vaikka kantasanaksi oletetaanakin etuvokaalinen substantiivi *pii*; vrt. ERKKI ITKONEN Vir. 1945 s. 177. *Pintua* (D) -verbissä taas takavokaalisuus on kaiketi kuten ensi tavun vokaalin pituuskin *pinta* -substantiivin analogian vaikutusta.

Miten sitten olettamus, että edellä esitellyt verbit olisivat *pii* -substantiivin johdannaisia, on perusteltavissa semantiikan kannalta?

Puheenaolevien 7 verbin kaikki päämerkitykset voidaan ryhmitellä seuraavanlaiseksi yleiskatsaukseksi:

1. 'takertua, tarttua, syöpyä kiinni' (A 1: 1, C 1: 1, E 1).
2. 'kamaroitua, saada pintaa' (B 4, ?C 1: 1 ens. esimerkki).
3. 'likaantua' (A 1: 2, B 1, C 1: 2, F 1).
4. 'jäädä pysyväksi, vakiintua tavaksi' (A 2: 1, B 6, C 2: 1, E 4, F 3).
5. 'tottua, mieltyä, kiintyä, rakastua' (A 2: 3, B 7, C 2: 2, E 5).
6. 'yltyä, kiihtyä' (E 6).
7. 'kuivua, kovettua' (B 2: 1, C 1: 3, D 1: 1, E 2: 1, F 2).
8. 'henkisesti kovettua t. jäykistyä, paatua, karaistua' (C 1: 4, D 1: 2, E 2: 2).
9. 'kuihtua, laihtua' (A 3, B 3, C 3, D 3, E 3, G).
10. 'ehtyä (lypsämästä)' (B 2: 2, D 2).
11. 'hidastua' (B 5).
12. 'kyllästyä' (C 4).

Näistä on nykyisissä kansanmurteissa yleisin ja kaikesta päättäen suhteellisesti alkuperäisin merkitys n:o 1 ('takertua' jne.). Jos pidämme kantasana substantiivia *pii*, jonka merkitys 'hammas' kuten tunnettua juontuu suomalais-ugrilaisesta kantakielestä asti, voidaan luontevasti olettaa, että sen morfologisestikin säännöllinen johdannainen *piintyä* (jonka ei siis tarvitse olla suomen kielen erikoiskehityksen aikaa vanhempi) on alkuaan merkinnyt 'h a m p a i n p u r e (u t u) m i s t a'. Tällaisesta käytännöstä on tietysti ilman muuta saattanut kehittyä erilaisia sekä konkreettisen 'takertumisen' että abstraktisen 'kiintymisen' merkityksiä, jotka ovat sitä helpommin voineet loitontua lähtömerkityksistään, kun kantasana *pii*kin balttilaisperäisen *hampaan* vallattua sen entisen päämerkityksen joutui mitä kirjavimman semanttisen differentioitumisen kohteeksi. Hyviä merkityso pillisiä paralleelleja tarjoavat nykymurteiden *purra* -verbi ja eräät sen johdannaiset. Huomattakoon esim.:

»Kyl se ruja (roska) pittää soaha pois (silmästä) enneko se kerkiää *pureutuu* kii» (Hii). »Jopa se-un *purevunu* luijaan» (paisunut kellarin »luuku»; KalJ). »Ompas se (purkin kansi) *purassu* ihtesä niin kiini jotta ei se taija lähteekkääk» (Kont). »Värjätēs ko pannoō suolaa sekkaa ni vär *purroo* paremmi kii» (Joutse). — Vrt. merkitysryhmään n:o 1.

»Suola *purreupi* läpi lihoje» (Pel). — Vrt. n:o 3. Huom. myös sellaiset käytännöt kuin: »Kyl se (runsas suola) *puree* sen kypseks» (lihan; Viht); »Ei sit (kalaa) viäl oikein o suala *purru* (Asi).

»Hevonen *pureusi* mieheen» = 'bli van, tam' (Lönnr. lisäv.). »Se on nim *purru* ittes siihen tyähöön et kyl se siäl on jos saattaa taik paistaa» (Nak). »Se *purreit* nii minnuu mänömatkal jot mie en pääst millää hänest irt» (Kir). — Vrt. n:o 5.

»Suola *purroo* silakat (= suolakalat) kovaks» (Kite). — Vrt. n:o 7.

Edellä numeroiduista merkitysryhmistä nähdäkseni 5 ensimmäistä selittyy olettamastani 'pureutumisen' perusmerkityksestä, edellyttäen että ryhmän n:o 2 syntyyn on lisäksi (tai ehkä määräävästikin) vaikuttanut aikaisemmin puheena ollut *pinta*-sanana sekä kenties sen suoranaisten johdannaisten, sellaisten kuin *pinnettyä*, *pintaantua*, semanttinen analogia. Ensi silmäyksellä oudoksuttavimmalta näyttävä merkityksenkehitys 'pureutua' > > 'tottua, mieltä, rakastua' saa vakuuttavaa tukea Lönnrotin lisävihon mainitsemasta paralleelista *pureutua* 'bli van, tam'.

Mutta merkitysryhmät 6—12 eivät ole luontevasti johdettavissa tuosta 'pureutumisen' lähtökohdasta (paitsi harvinaista, vain Lönnrotin sanakirjasta tuntemaani merkitystä n:o 11 [B 5], jossa ei tuntuisi mahdottomalta edellyttää myös kehitystä 'pureutua' > 'takerrella' > 'hidastua'; vrt. kuitenkin tuonnempana esitettävään). Niiden kohdalla haluaisinkin turvautua toiseen, käden ulottuvilla olevaan selitysmahdollisuuteen. Substantiivi *pii* merkitsee, kuten tunnettua, suomen yleiskielessä nykyisin tavallisimmin erästä kovaa kvartsilajia, ukonkiveä eli limsiötä. Olen aikaisemmin (Kotiseutu 1952 s. 122) olettanut suomessa suhteellisen myöhään tapahtunutta merkityksenmuutosta *pii* 'hammas' (>*'pureva kivi') > 'ukonkivi', siihen katsoen että jälkimmäinen merkitys on tuttu suomalais-ugrilaisella taholla vain suomessa (ja vienankarjalaismurteissa). Tällöin minulta oli jäänyt huomioon ottamatta, että LEHTISALO oli SUST 98 (1950) s. 269— osoittanut *pii*-sanana vastineiden samojedikielissäkin merkitsevän 'ukonkiveä, limsiötä', vieläpä muunkinlaista 'kiveä, kalliota' ja 'malmia'. Myöhemmin on TOIVONEN SUSA 56: 1 (1952) s. 13 ja Vir. 1953 s. 12 lausunut käsityksensä, että samojedikielet ovat tässä tapauksessa säilyttäneet sanan alkuperäisemmän merkityksen 'kivi', josta suomalais-ugrilaisessa kantakielessä sitten kehittyi

merkitys 'hammas'. Nykyisin tiedoin on vaikea ratkaista, edustaako suomen *pii* 'limsiö' ikivanhaa pystysuoraa uralilaisen kauden perintöä vai onko suomessa todella suhteellisen myöhään suoritettu tuo päinvastainen merkityksenmuutos 'hammas' > 'ukonkivi'.¹ Oman erillisen ongelmansa muodostaa myös kysymys, miten on selitettävä kahden ikivanhan 'kiven' nimityksen rinnakkainen olemassaolo (sana *kivi* palautuu näet sekin ainakin suom.-ugr. kantakieleen). Mutta näiden kysymysten ratkaisusta riippumatta voimme pitää todennäköisenä, että olettamissamme *pii* -substantiivin verbijohdannaisissakin välillisesti kuvastuu myös merkitys 'kivi', nimittäin juuri merkitysryhmissä 6—12.

Niinpä merkitys (n:o 7) 'kuivua, kovettua' voidaan perin luontevasti johtaa oletettavasta 'kivettymisen, kiven kaltaiseksi muuttumisen' merkityksestä. Samoin läheiset kuvaannolliset merkitykset (n:o 8) 'henkisesti kovettua, jäykistyä, paatua, karaistua'. 'Kuivumisen' merkityksestä taas on vain lyhyt askel sellaisiin käytäntöihin kuin (n:o 9) 'kuihtua, laihtua' ja (n:o 10) 'ehtyä'. Myös (n:o 6) 'yltymisen, kiihtymisen' merkitys on saattanut johtua 'kovettumisen' merkityksestä yhtä hyvin kuin nyky-suomessa itse verbi *koveta* on kehittynyt merkitykseen 'yltyä', esim. »tuuli kovenee». — Merkitys (n:o 11) 'hidastua' on tosin jokseenkin tasan vastakkainen tuolle 'kiihtymisen' merkitykselle, mutta tuntuu sittenkin luontevalta selittää sekin kehittyneeksi merkityksestä 'koveta' esim. jonkin sentapaisen välimerkityksen kautta kuin 'ehtyä'; ajateltakoon vertauksen vuoksi esim. sellaisia nykykieleemme rinnakkaiskäytäntöjä kuin »lehmä ehtyy»: »maidon tulo ehtyy», joka jälkimmäinen tietysti voi joissakin konneksioissa helposti olla = 'maidon tulo hidastuu'. — Mitä vihdoin tulee yhteen ainoaan tiedonantoon ja tiedon muistiinpanijan kenties hiukan subjektiiviseen tulkintaan perustuvaan merkitykseen (n:o 12) 'kyllästyä', sekään ei ole etäällä esim. 'paatumisen, turtumisen' merkityksestä (n:o 8), josta se on hyvin voinut haaraantua.

LAURI HAKULINEN

Le verbe finnois *piintyä* et ses synonymes

Le verbe finnois *piintyä* (A) a, en partie dans la langue littéraire moderne ou ancienne, en partie dans les parlers populaires, six variantes morphologiques: *pin-*

tyä (B), *piintyä* (C), *piintua* (D), *piityä* (E), *piüttyä* (F) et *piütua* (G). Les acceptions de ces sept verbes peuvent être groupées ainsi: 1. 'rester pris dans, se coller à, se

¹ Lehtisalo mainitsee mps. 270 sen mielenkiintoisen tiedon, että eräs aivan muuta alkuperää oleva jurakkisamojedin yhdyssana, joka oikeastaan tarkoittaa 'ukkosien hammas', merkitsee hampaanmuotoista kiveä, jota luullaan sotaa käyvän ukkosenhengen taivaasta pudottamaksi (= suomen *ukonkynsi*, *ukonvaaja*; vrt. Kotiseutu 1952 s. 122).

graver dans q.ch.', comme p.ex. l'argile et la résine à la surface d'un objet, le goudron dans le bois, la crasse dans le tissu, les racines d'une plante dans la terre (A, C, E); 2. 'se couvrir d'une surface consistante', comme la terre qui se couvre de gazon (B, ? C); 3. 'se salir, rester sale, perdre son éclat', p.ex. un mur de couleur claire exposée à la fumée, le linge mal lavé (A, B, C, F); 4. 'subsister, s'établir', p.ex. opinion, préjugé, maladie (A, B, C, E, F); 5. 'prendre en affection, s'éprendre de qn, s'attacher mentalement', p.ex. une bête ou un enfant de celui qui le soigne, une jeune fille d'un garçon, l'homme à sa femme (A, B, C, E); 6. 'augmenter, s'accroître', p.ex. maladie, colère, phénomène naturel (E); 7. 'sécher, s'endurcir' p.ex. l'argile (B, C, D, F); 8. 's'endurcir mentalement, se raidir' (C, D, E); 9. 'se faner, maigrir', p.ex. plante, animal, homme (A, B, C, D, E, G); 10. 'tarir', en parlant du lait de la vache (B, D); 11. 'se ralentir', en parlant du travail (B); 12. 'se dégoûter

de q.ch.', p.ex. d'une nourriture toujours la même (C). Pour ces verbes on ne connaît pas d'équivalents étymologiques en dehors du finnois.

L'auteur estime que les formes à voyelle longue (*piintyä, piityä, piittyä* et *piitua*) sont les formes originales et qu'elles sont des dérivés réguliers du substantif *pii* qui a deux sens anciens: 'dent' et 'pierre à feu'. Par celui-là s'expliquent les significations 1 et 3—5 (avec 's'accrocher' comme point de départ), par celui-ci les significations 6—12 (point de départ 'se pétrifier, devenir semblable à une pierre'). Les formes à voyelle brève (*pintyä, pinttyä* et *pintua*) se sont développées par l'analogie du substantif *pinta* 'surface, écorce', auquel est due aussi l'acception n:o 2. Il se peut encore que le double *t* de la forme *piinttyä* soit dû à une analogie; cf. des cas comme *lantua = lanttua* (Renvall 'languore labor, fessus corruo, deprimor, humum collabor'), sur lesquels voir Hakulinen SKRK I, § 56.

LAURI HAKULINEN